

GELENEK VE ARIF AY'IN ŞİİRİ

*Tahir ZORKUL**

ÖZET

Gelenek, günlük dildeki karşılığından dine, iktisattan sosyolojiye, geniş bir anlam çerçevesine sahip olan ve tartışmaların odağındaki yerini her zaman ve her zeminde koruyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. “Süreklilik” ve bu sürekliliği değişime karşı ısrarlı bir biçimde sürdürme, geleneğin var oluş sebebidir. Geleneğe ilgi duyan Türk şairlerinin önemli ölçüde geleneği biçimden ziyade duygu ve düşünce planında ele aldıkları ve bu doğrultuda bir yoruma ulaşma çabası içerisinde oldukları görülür. Bu şairlerden biri de Arif Ay’dır. O da şiirin gelenek içerisinde neşv ü nema bulduğuna ve gelenekten kopuk bir şiirin uzun soluklu olamayacağına inanır. Bu inançla da şiirlerinde geçmişle bir bağ kurar.

Arif Ay’ın şiir kaynaklarına inildiğinde Yunus Emre ile Karacaoğlan’ın onun şiirini besleyen iki temel şahsiyet olduğu görülür. Her iki şahsiyet de onun şiirinde birer duyarlık olarak yer alırlar. Zengin bir imaj dünyasına sahip olan Arif Ay, gelenek karşısındaki duyarlı tutumuyla bilinen şairlerden biridir. Onun şiirleriyle geleneksel şiir duyarlılığına ulaşılır. O, halk şiirinin dize yapısı ile serbest şiirin ahengini başarıyla birleştirmiş şairlerden birisidir.

Anahtar Sözcükler: Arif Ay, şiir, din, gelenek, imaj

TRADITION AND POEM OF ARIF AY

ABSTRACT

We encounter tradition as a concept with a wide definition frame from its meaning in daily life to religion, from economics to sociology which always protects its place in the focus of discussions everywhere and every time. The reason behind the existence of tradition is “continuousness” and the persistent maintenance of this continuousness against change. Turkish poets interested in tradition are observed to deal with tradition in sense and sentiment plan rather than style and to be in struggle for attaining an interpretation. One of these poets is Arif Ay. He believes that poem springs to life through tradition and a poem unrelated with tradition cannot live long. With this belief, he establishes a bond with past in his poems.

The sources of the poems of Arif Ay demonstrate that Yunus Emre and Karacaoğlan are two basic figures feeding his poems. Both figures take place in his poems as sensibility. Having a rich image world, Arif Ay is known for his sensible attitude towards tradition. We reach a

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Ü. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: tahir_zorkul@yahoo.com.tr

traditional poetic sensibility with his poems. He is one of the poets to successfully combine verse structural of folk poetry and the harmony of free verse.

Key Words: Arif Ay, poem, religion, tradition, imaginary

Giriş

Havva Hanım ile seyyar satıcı Necip Ay'ın oğlu olan Arif Ay, 9 Aralık 1953'te Bor/Niğde'de dünyaya gelir. İlköğrenimini Ankara Balgat'ta, lise öğrenimini Bor'da tamamlar. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olur (1988). Milli Türk Talebe Birliği Ankara Şubesi başkanlığını (1974–76) ve sahibi olduğu *Edebiyat Dergisi*'nin sorumlu müdürlüğünü (1977–84) üstlenir. 1974–90 yılları arasında bir kamu kuruluşunda eğitim şefliği yapar. 1993'te Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'ndaki müşavirlik görevinden ayrılarak Kırıkkale Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlar. Halen Başkent Üniversitesi'nde görev yapmaktadır.

İlk şiiri olan “*Denizi Giymek*” 1975'te *Edebiyat Dergisi*'nde yayımlanır. *Eyüp Önder*, *Musa Deniz* ve *Halis Emre* imzalarını da kullanan Arif Ay'ın şiirlerine *Yedi İklim*, *İkinci Yazıları*, *Kayıtlar* ve *Ayane* gibi dergilerde sıkça rastlanır. *Hıra* (1978), *Dosyalar* (1980), *Şiirin Kandilleri* (1983), *Gökyüzü Saatleri* (1986), *İmâ Kitabı* (1989), *Bin Yılın Destanı* (1992), *Yirmi Yaş Şiirleri* (1995), *Dokuz Kandil* (1997), *Ateş ve Caz* (2001) adlı şiir kitapları vardır. Bu şiirler daha sonra *Güne Doğan Koşu* (2006)¹ adıyla toplu şiirler olarak yayımlanır.

İsmi daha çok şiirle duyurmuş olan Arif Ay'ın şiirleri dışında, *Saat 24'te Saksafon Dersi* (1991) adlı öykü kitabı; *Gece Yazıları* (1993) adlı deneme kitabı ve *Anne Hikâyeleri* (1991), *Türk Edebiyatında Anne Şiirleri* (2001), *Türk Edebiyatında Çocuklara Şiirler* (2001) adlı antolojileri bulunmaktadır. Bir dönem televizyonda gösterime giren “*Bosna Alevler İçinde*” adlı çizgi filmin senaryosu da ona aittir. (Tanzimat'tan Bugüne..., 2002, 147-148).

Arif Ay'ın şiirlerinde gelenek ön plana çıkan kavramların başında gelir. Bu kavramın şairin şiirlerindeki yansımalarına geçmeden önce *gelenek* kavramına yüklenen anlamlar üzerinde durmanın faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Gelenek terimi, günümüzde karşılaşılan en karmaşık, bir o kadar da belirsiz kavramlardan biridir. Geleneğin İngilizce karşılığı olan “tradition” kelimesinin Latince “tradere”den geldiği ileri sürülür. “Tradere” kelimesi, a) kurtuluş, b) bir bilginin elden ele aktarılması, c) bir öğretiyi başkalarına iletmek, d) teslim olmak ya da ihanet etmek gibi anlamlara gelmektedir. Burada kurtuluş anlamı, mistik anlamda ilahi geleneğe sarılarak uhrevî kurtuluşa ermek şeklindeki inançla ilgilidir. (Armağan 1992, 14).

Genellikle “gelenek” dendiğinde belli bir yolu izleme, belli bir çerçevede hareket etme ya da daha önceden birisinin ortaya koyarak gelenekselleştirdiği şeyi devam ettirme anlaşılır. Geleneğin en popüler anlamı ise, günlük dilde örf, adet ve töre anlamında kullanılanıdır. (Armağan 1992, 11-12).

Gelenekle ilgili yapılan bir diğer değerlendirme de “sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri, eğilimleri, mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme, değişme eğilimlerini

¹ Makalede yer alan şiirlerle ilgili alıntılarının tamamı yazarın bu kitabından yararlanılarak yapılmıştır.

engelleme ve herhangi bir değişme ortaya çıktığı takdirde tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olması” şeklindeki algıdır. (Genç, 1989, 180).

Gelenek en genel anlamıyla folklorik, sosyolojik ya da dini boyutlarıyla bir sürekliliğe işaret eder. Geleneğin özünde bulunan bu süreklilik kavramı bir bakıma onun var olma sebebidir. Sürekliliğin halkalarındaki bir kopma, geleneğin otantikliğini zedeler ve zamanla yozlaşmasına, başkalaşmasına neden olur. (Armağan, 1992, 19).

Gelenek *süreklilik* yanında *istikrar* özelliğine de sahiptir. Geleneğin yalnız sürekli olması yetmez, bu sürekliliği aynı zamanda değişmeler karşısında istikrarlı biçimde devam ettirmesi de gerekir. Zira geleneğin ruhunu en çok zedeleyen şey, değişimin doğurduğu istikrarsızlıktır. (Armağan, 1992, 22)

Geleneğin *süreklilikten* sonra gelen ikinci tipolojik özelliği, sürekliliği sağlayan *geçmişe saygı* fikridir. Gelenek bu anlamda geçmişle bir hesaplaşmayı, geçmişin tartışılmasını ya da sorgulanmasını istemez hatta yerine göre yasaklar. (Armağan, 1992, 19).

Ebubekir Eroğlu'na göre geleneğin sahası bir bilim adamı ve bir şair için farklı anlamlar ifade eder. Bir bilim adamı ayrıntılara inerek saha araştırması yapar ve ortaya sonuçlar çıkarırken, bir şair benzeri bir araştırma sırasında ruh akrabalarını bulur. Bir şairin ya da bir yazarın klasiklere ilgi duyması ile gelenekçi bir tutum izlemesi her zaman birbiri ile uyumsuz. Klasik eserlerin gelenek içinde tuttuğu yere göre nadiren aynı duygunun iticiliğinde yola çıkıp aynı kapılara varılabilir. Klasiklerle ilgilenmek orijine ulaşma isteğinin sonucudur; geleneğe duyulan ilgi ise bir süreçle sınırlı kalabilir. (Eroğlu, 1993, 9).

Geleneğe sıkı sıkıya bağlılığı ile bilinen T. S. Elliot, bir toplumun yaşayan bir edebiyatı olmadığı zaman, kendi edebiyatının geçmişinden giderek koştüğünü ileri sürer. (Eroğlu, 1993, 10).

T. S. Elliot ile önemli ölçüde aynı paralelde düşünen Sezai Karakoç'a göre gelenek, şairin ilk dünyası, yeteneğini harekete geçiren birikimdir. Karakoç, yeniliğin geleneğe karşı olmakla değil, onun bıraktığı yerden başlamakla mümkün olacağına inanır. O, geleneği, şairin miracı olarak niteler. Ona göre gelenek, bir şair için sanat alanında “el-basü ba'de'l-mevt”e denktir. (Macit, 1996, 13).

Rene Guenon'un belirlediği çerçevede gelenek kavramıyla bir kültüre kimliğini kazandıran yaratıcı düşünce kastedilmektedir. Fert ve toplum hayatını bütün yönleriyle düzenleyen bir sistem olarak gelenek (tradition), Guenon'a göre ilahi bir kaynaktan doğmuştur. Eğer bugün verilen sınırlı manasında düşünülmezse, din (religion), geleneğin kendisidir. Fakat bu üniversal geleneğin çeşitli kolları olan Hinduizm, Taoizm, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslâm gelenekleri karşılaştırılırsa, aralarında önemli farkların bulunduğu, dolayısıyla hepsinin “din” terimiyle ifade edilemeyeceği ortaya çıkmakta, bu yüzden Guenon, “din” yerine “gelenek” demeyi tercih etmektedir. (Ayvazoğlu, 1989, 14).

Hangi anlamı esas alınırsa alınsın gelenek teriminin günümüzde bu denli moda haline gelmesi, modern çağın geleneğe karşı takındığı tavırdan kaynaklanmaktadır. Modernleşme her halükarda geleneğe, onun kurumlarına ve zihniyetine karşı işlemektedir. Sonuçta yerel ve ulusal değerlerden ne kadar yararlanılarak modernleşilirse moderleşilsin, “gelenek” esas anlamından uzaklaşmakta ve “ıslah edilmiş” bir kılığa sokulmaktadır. (Armağan, 1992, 17).

Bu yazıda şiirlerini incelemeye çalıştığımız Arif Ay ise şiir-gelenek ilişkisini şu ifadelerle izah etmeye çalışır:

Her şeyde olduğu gibi şiir de gelenek içinde boy atar, serpilir. Şiir, gelenekten koştugu zaman yaşamaz. Yalnız, şiirin gelenek içindeki durumu durağan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

değildir. Sürekli yenilenmeye ve gelişmeye açıktır. Bugün bizlerin yazdığı şiirin, dıştan bakarak gelenekten kopuk olduğunu düşünenler vardır. Oysa bu doğru değil. Şiirin aruzla yazılmıyor, heceyle yazılmıyor, klasik şiirimizin biçim özelliklerini taşıyor olması bugünkü şiirimizin gelenekten kopuk olduğu sonucunu doğurmaz. Şiir hangi ölçüde, ya hangi biçimde yazılırsa yazılsın, önemli olan duygu, düşünce ve değerler dünyasının geleneksel şiirimizle örtüşmesidir. Bugün, Müslüman şairlerin yazdığı şiirlerde bu dünyayı görebiliyorum. Çünkü Fuzuli'nin, Şeyh Galib'in, Yunus'un, Karacaoğlan'ın inandığı dine ben de inanıyorum; onlarla aynı dünya görüşünü, aynı insanlık değerlerini paylaşıyorum. Sezai Karakoç'un deyişiyle; "Aranırsa, şairlerimizle pirleri olan Fuzuli arasındaki büyük ilgi ortaya konabilir. (Ay, 1993, 78).

Arif Ay, şiirini "ince bir duyarlık", "dinamik bir hüznün" ve "nahif bir lirizm" gibi yapı taşları üzerine kurar. (Ay, 1993, 78). Onun şiirlerinde gelenek, daha çok İslâm kültür ve medeniyetinden, Divan şiiri ve Halk şiiri geleneğinden beslenerek ifadesini bulur. Arif Ay'ın şiirlerinde geleneğin yansımalarını şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

1. DİVAN EDEBİYATI GELENEĞİNDEN ALINAN UNSURLAR

Arif Ay'ın şiirlerinin dayandığı kaynakların başında, büyük ölçüde İslâm kültür ve medeniyetinin etkisinde şekillenen Divan edebiyatı gelir. Divan şiiri geleneğinden İslâm coğrafyasına, İslâm kültürüne kadar yer alan pek çok unsur, Arif Ay'ın şiirlerinde modern kullanımlarla karşımıza çıkar. Bu unsurlar, şekilden çok şiirin duygu ve düşünce boyutunu belirleyen içeriğe yönelik kullanımlardır. Divan edebiyatı geleneğinden alınan bu unsurları şöyle sınıflandırabiliriz:

1.1. İslâm Coğrafyası

*"Hint'teki bir Müslümanın ayağına diken batarsa acısını
yüreğinde hissederim."* Hadis-i Şerif

Şair, yukarıdaki hadisten hareketle bütün İslâm coğrafyasını, bu coğrafyanın acılarını yüreğinde hisseder. Bilindiği üzere 19. asırdan itibaren siyasileşen İslâmcılık akımı, bütün Müslümanların bir siyasi ve askeri birlik oluşturması şeklinde özetlenebilecek Pan-İslâmizm akımını doğurmuştur. Arif Ay'ın üstadı Nuri Pakdil de şiir ve tiyatrolarında İslâm coğrafyasına panoramik bakışlarını doğrultur. Arif Ay da üstadını takip eder. Çünkü o, bütün Müslümanların gönül birliği içinde yaşamasını ister. Onların ezilmelerine, hor görülmelerine karşı çıkar, direnir, başkaldırır. *Kırağılı Bir Gece'de Kudüs'ü Düşlüyorum* şiiri adeta bir haykırıdır. Çünkü Kudüs, Müslümanlar için kutsal bir kenttir. Bu şekilde Kudüs halkının ıstıraplarına tercüman olur:

*biri bir yerde
canevimizde
kurşuna serilirken
kanımız ateştir akar
yanan deniz
Kudüs
seğrir bir yanımız*

Turkish Studies

*bulunduğun yerde
 bir akşam nöbetinde
 sevdamız kavruk
 dağ devrilmez Kudüs
 namusu
 dağca durur
 bir eşkıya namlusuna
 o çocuklar dağa der
 der dağa
 ana o çocuklar
 namusu
 bulunduğun yerde
 bir akşam nöbetinde
 acı bin kez vursa da
 onlar büyür
 su büyür
 çocuklar yeşile
 Kudüs büyür
 bulunduğun yerde
 bir akşam nöbetindeyim (s.69–71)*

Arif Ay, yenilmez bir ruhun, sarsılmaz bir inancın, derin bir tefekkürün adamıdır. İstanbul'u, Endülüs'ü, Bedir'i, Dicle'yi, Merve'yi aynı potada yoğurarak İslâm diyarlarını şiirinde buluşturma sevdasında. İlk şiiri olan “*Denizi Giymek*” başlıklı şiir bunun güzel bir yansımasıdır.

*Yüklüdür düşler
 kan kan morumsu ağıtlarla
 çiçekler
 Endülüs sabahları erken açar
 İner kıyılara güzeller Merve'den
 Dicle akar bu öykü akşamlara
 akşamlar
 bir de İstanbul'un belki
 çocukçadır güzelliği*

Ama bu çocuk bin Bedir yaşar yüreğinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/2 Spring 2012*

*İstanbul'un yüzü çizik çizik olsa da
kınadır rengi denizin
ana elinden düşen
Endülü's yaşlandıkça iyot kokar
öfkemiz sevgimizden sıcak şimdi (s.46)*

Şair, bununla da yetinmez. İslâm kutsiyetinin birer emaresi durumundaki Mekke, Medine ve Hicaz'ı da ihmal etmez. Bu kentler onun şiir mozaığının vazgeçilmez unsurlarındandır.

1.2. İslâm Kültüründe Yer Alan Şahsiyetler

Arif Ay'ın şiirlerinde İslam kültürünün önemli bir boyutunu oluşturan peygamberlere ve onların yaşadıkları olaylara geniş yer verilir. “*Şiirin Kandilleri*” şiirinin VII. bendinde peygamberler tarihinden pek çok olaya birden göndermeler söz konusudur. Arif Ay, kendisinden önceki şairlerin şiirlerinde de yansımaları bulan Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yâkub, Hz. Lût, Hz. Dâvut, Hz. Musa, Hz. Meryem ve Hz. Muhammed gibi seçilmişler etrafında gelişen birtakım mucizevî olaylara, kendi şiirinde değinmeler yoluyla yer vermek suretiyle geleneğe katkıda bulunur.

*kış
denizin dışı-
soğuk, sınımsız içi; ellerim
çiçek ağaç ve duman: dağ
güvercin ve ağ
bozar her şeyi birden-
sözcüklerden yaktığımız bu ateş;
bir akşam Yemen'inden,
geçiyoruz ağıt ve hüznün ormanı
gözlerinden-ışıklar saçıyoruz yeryüzüne
çocuklardan, derinlerden bir damar,
bir sabah taşıyoruz: can ırmaklarını
ihanetin inlerini bir bir-
daha bir daha bir; korkuları, oyunları
terkedilmiş bir potin gibi sahilde
şişmiş şişmiş bir leşi şurda burda
ortada: çobanını arayan koyunları
toplarız yarın Yâkub. Deniz kendine çekildikçe
Ey Musa!

çık daha çık daha*

Turkish Studies

çık dağa...

sular tandır ve sevda

denize dar

dağa boldur; acının abası

dağsa, ilk ve gerçek liman

ey koca Cûdî

gemide durmadan yanan kandil (s.174)

Buna benzer yoğun bir kullanım da “*Dokuz Kandil*” şiir kitabı içinde yer alan “*Sezai Karakoç’a Dair*” başlıklı şiirin III. bendinde dikkat çeker.

dinmeyen yağmurlardan

kara kışlardan geçirdik aşkı

kuş uçmayan göklerden

Davud’un sesinden başka

süt sağdın bulutlardan

veba hastalarına şifa sütü

Meryem’in sütü

Halime annenin sütü

Romalının hiç emmediği sütü

Dicle’nin Fırat’ın sütü

Peygamberin sütdişi beyazlığında

bir güvercin ağzında mağaranın

aşkı geçirdik

Musa’nın Kızıldeniz’i yaran âsâsından

İbrahim’in ateşi gül bahçesine döndüren

aşkı geçirdik alınyazısından (s.384-385)

“*Ateş ve Caz*” şiir kitabının içinde yer alan “*Bosna Ah Bosna*” başlıklı şiirde, Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi olayına telmihte bulunulur. Arif Ay dünyada; özellikle de İslam coğrafyasında yaşanan katliamları, Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi olayı ile özdeşleştirir.

Bosna

ey zamanımın Endülüs’ü

İsa’yı değil

Zamanı çarmıha gerdi onlar

Bir tufan gemisi ki belki ufukta bekler (s.424)

Turkish Studies

Aynı şiir kitabında yer alan “*Düştüğünü Bilirsen Kalkarsın*” başlıklı şiirde de benzer kullanımlara rastlanır.

ey halkım
kaldım orta yerde şimdi
tanıdığım o sen değilsin
ne Davud'tan bir âvâz
Mezmurlardan bir nefes
ne de İsa'ya havarisin
Musa dağdan dönünceye kadar
sapkınlığa düşen
Yahudi de değilsin
köreltikçe havlasan
zühdü züğürtlüğe
takvayı mağrurluğa tebdil eyledin
Kızıldeniz gibi köpüren kanın
mürekkep gibi kurudu

...

ey halkım
İbrahim'in koyduğu taşa yüz sürdün de
ateşini hiç duymadın
taşın aşınıp
yüzünün aşınmadığına
hiç hayıflanmadın
oysa ben
Sevgili'nin elinde
o taş olmayı
aşına aşına toz olmayı
ne çok isterdim (468-469)

“*İmâ Kitabı*” içinde yer alan “*Akşam*” başlıklı şiirde de Lût peygamberin ismi anılmak suretiyle, “lütülikten” dolayı helak olmuş Lût kavmine göndermede bulunulur.

şehvetle çöken akşamı
baykuş sesleri dolduruyor
köpeklerin gözlerindeki mağma

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/2 Spring 2012

döşeklere akıyor ey Lût!

Cinnetin ceninlerinden putlar kalıyor geriye (259)

Arif Ay'ın şiirlerinde yer alan geleneksel unsurlardan biri de Hz. Yusuf'tur. Yusuf, manevi olanı simgeler, dünya Yusuf'un şahsında Müslümanların içine düştüğü kuyudur. Divan edebiyatında ismi en çok anılan peygamberlerin başında gelir. Güzelliği ile birçok şiire konu olmuştur. Kadı Burhaneddin'in;

Gönüli çah-ı zenehdânına düşmüş gördüm

Bunu Yusûf anı zindân didiler gerçek mi²

dizelerinde Yusuf gönülle özdeş tutulurken; Arif Ay'ın "Hücre" başlıklı şiirinde ise Yusuf, şahsında Müslümanların içine düştüğü kuyudur:

ey ruhumun parıltısı

Yusuf'un derin kuyusu

iklimlerin solmayan gülü

çağları aştım da

bana da o ateşten

bir demet sundun

ey ruhumun parıltısı (s.106)

İnancı gereği adalete sıkı sıkıya bağlı olan ve yeryüzündeki adaletsizliğin altını çizmek isteyen Arif Ay, İslâm coğrafyasını adım adım dolaşırken Hz. Ömer'e de değinmeden edemez. Hz. Ömer, bilindiği üzere İslâm'ın ikinci halifesi ve daha hayatta iken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Adaleti ile "Faruk" (haklıyı haksızdan ayıran) lakabını alan Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in "Benden sonra Peygamber gelseydi, Ömer Peygamber olurdu" sözüne mazhar olmuş, İslâm'ın müstesna şahsiyetlerindedir. Onun adaleti, Mehmet Akif'in dizelerinde şu şekilde ifadesini bulur:

Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu,

Gelir de adl-i ilâhi sorardı Ömer'den onu!³

Arif Ay, "Anne" başlıklı şiirinde, halifeliği döneminde açlıktan ağlayan torunlarını avutmak için taş kaynatan bir kadına Hz. Ömer'in yardımcı olması olayına telmihte bulunur. Şair bu telmihi yaparken, yaşadığı devrin adaletsizliklerini dile getirme çabasıdadır. O, Hz. Ömer'in adaletinin özlemine yüreğinde duyumsar.

taşları tencerede kaynatan anne

çocuklara umudu sabrı öğreten anne

seni bir Ömer arar bulur

beni bir zulüm boğar öldürür

taşları tencerede kaynatan anne (s.43)

² Ömer Demirbağ, Kadı Burhâneddin ve Şiiri, Gazi Kitabevi, Ankara 2011, s. 56.

³ Mehmet Akif Ersoy, Safahat (Birinci Kitap), Hazırlayan: Fazıl Gökçek, Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 164.

1.3. Şiirlerinden Alıntı Yapılan Divan Şairleri

Cumhuriyet devri Türk şairleri Divan edebiyatı, Halk edebiyatı ve Batı edebiyatını bir arada değerlendirmek suretiyle modern bir edebiyat meydana getirmişlerdir. Gelenekten yararlanan modern şairlerin şiirlerine bakıldığında, Divan şiiriyle kurdukları ilişkilerin; imgelerin dönüştürülmesi, bilinen beyit ve mısraların alıntılanması ve söz sanatlarının kullanılması gibi noktalarda odaklandığı görülür. (Macit 2004 203). Gelenekten beslenen bir şair olarak Arif Ay da bu bağlamda Bâki, Şeyh Galip, Nâilî-i Kadîm ve Hevesî gibi tanınmış divan şairlerinden yaptığı alıntı beyitleri kimi kez doğrudan epigraf şeklinde, kimi kez de dönüştürmek suretiyle kendi şiirine dahil eder. “*Îmâ Şiirleri*”ne Nâilî-i Kadîm’den alınma şu beyitle başlar:

Dil verdiğimiz yâre nigâh-ı gazabından

Tasrihe mecâl olmadı îmâ ile geçtik (s.257)

“*Yirmi Yaş Şiirleri*”nin baş tarafında da, Divan şairlerinden Hevesî’den alınma bir beyit vardır.

Bahar geçtiyse nola, hâzânı hoş görelim

Zaman zamana erişmez, biz ânı hoş görelim (s.294)

Şair aynı şekilde Divan şairlerinden Bâki’nin bir beytine, “*Dokuz Kandil*” adlı şiir kitabının baş tarafında yer verir.

Minnet Hudâya devlet-i dünyâ fenâ bulur

Bâki kalır sahîfe-i âlemde adımız (s.373)

“*Ateş ve Caz*” şiir kitabının baş tarafında ise Şeyh Galip’ten alınma bir epigraf yer alır.

Gül âteş gülbün âteş Gülşen âteş cûybâr âteş

Semender-tıynetân-ı aşka bestir lâlezâr âteş (s.401)

Arif Ay, Nef’î’nin meşhur;

Esti nesim-i nev-bahar, açıldı güller subh-dem

Açsın bizim de gönlümüz, sâki medet, sun câm-ı cem

beytini ise, “*III. Selim*” başlıklı şiirinde;

“esti rûzgâr-ı rast-ı cedîd

yıkıldı sayende nizâm-ı cedîd” (s.420)

şeklinde dönüştürmek suretiyle kullanır.

1.4. Divan Şiirinde Kullanılan İmajlar

Gül

Arif Ay’ın zengin bir imaj dünyası olduğu söylenebilir. Onun şiirinde yer alan imajlardan biri gül’dür. Gül, edebiyatta çiçeklerin şahıdır. İslam inancında, gül, Peygamber’in terinden oluşmuştur. Peygamber, Miraç’a yükselirken terinden gül hâsıl olmuştur. Divan edebiyatında ise zaman zaman beşerî, zaman zaman da ilâhî aşkların anlatımında kullanılan gül, Cumhuriyet sonrası İslâmcı şairlerde hayatın bütününe kapsayan bir imaj haline dönüşür. Sezai Karakoç’un şiirinde gül, “*şefkat medeniyeti*”nin sembolüdür. Çocuklar gülsuyu leğenlerde yıkanır. Kavgalar incitmez güllerle yapılır. Her kentte taraçalarda güller durur. Gül, sevenle sevilen arasındaki uyumun adıdır. Sezai Karakoç’un deyişiyle gül, bülbülle kafiye olmak için yaratılmıştır.

Gülsuyu, temizliğin, saflığın ve merhametin timsalidir. Arif Ay, “Gülbündü” başlıklı şiirinde şöyle ifade ediyor bu imajı:

*gülsuyuna banılmış kirpikler
kent bir daha vurulur
yeni bir dostluğun çocukluğu*

*ellerinde aşkı saran toprakla
saçların çiçek tozu
belli ki bir baharı salladın (s.25)*

Ayna

Arif Ay'ın şiirlerinde zengin bir kullanıma sahip olan imajlardan biri de “ayna”dır. Tasavvufta her şey zıddıyla bilindiği için Vücûd-ı Mutlak'ın zıddı olan Adem-i Mutlak, müstakil bir mevcudiyete sahip olmayıp aynada görünen bir hayal gibidir. Aynada aks eden eşya bir gölgeden ibarettir. Allah, insanı zatının güzelliğini seyredeceği bir ayna olarak yaratmıştır. Şair, ayna imajını olduğu gibi değil, dönüştürerek ele alır. Zaten gelenekten faydalanmak, eskiyi olduğu gibi ele almak değil, onu değişik varyantlarıyla kullanarak eskimez yönleriyle yeniden okumak, ona katkıda bulunmaktır. “Kundak” başlıklı şiirde ayna imajı çarpıcı bir biçimde karşımıza çıkar.

(...)
*içime bir deniz girer
ölümün gerçekliğini ezberleyen aynalar
aynalar kalbimiz gibi paramparça
fırtınalar neyi yoklar (s.65)*

Önemli olan görüntünün kendisi değil, aynadaki yansımasıdır. Fuzûlî'nin;

*Hayâliyle tesellidir gönül meyl-i visâl etmez
Gönülden taşra bir yâr olduğun âşık hayâl etmez*

Bu duygunun seslendirilişidir. Ayna, kalbin dünyaya meyletmesiyle kirlenir.

Hüthüt ve Ebâbil

Kur'an'da adları zikredilen ve Divan edebiyatında da karşılaşılan bu imajlara Arif Ay'da da rastlanır. “Artılar” başlığı altında yer alan ve bir dörtlükten oluşan “Uçaklar” şiirinde her iki imaja bir arada yer verilir.

*hüthüt ve ebâbil
yüzümde uçurduğum güneşler-
dendi bu kuşlar
bir işmarla iner taşlar (s.227)*

1.5. Divan Şiirinde İşlenen Aşk Hikâyeleri

Leylâ ile Mecnûn

Leylâ ile Mecnûn mesnevisi, Divan şiirinde geniş bir biçimde yer almış, aynı şekilde Halk edebiyatını da etkilemiş olan bir aşk öyküsüdür. Türk edebiyatında otuzdan fazla şairin işlediği bu konu, Arif Ay'ın şiirinde de yansımaları bulur. *Kundak* şiirinde Leylâ ile Mecnûn aşk mesnevisine atıfta bulunulur.

yürür deniz dürünür deniz
Mecnûn Leylâ'ya böyle ağlardı
kalbim diyorum
gelirse aşk (s.66)

2. HALK EDEBİYATI GELENEĞİNDEN ALINAN UNSURLAR

Arif Ay, sadece Divan edebiyatı geleneğinden yararlanmakla kalmaz, aynı zamanda Halk edebiyatı unsurlarına da yer verir. Ancak şiirlerde içerik açısından Divan şiirinden alınan unsurların yoğunluğuna karşın; şekilsel olarak daha çok Halk şiirinin etkisinde kaldığı göze çarpar. Şiirlerde içeriğe dair Halk edebiyatından yansıyan unsurlar şöyle ifade edilebilir:

2.1. Şiirlerinden Alıntı Yapılan Halk Şâirleri

Arif Ay tasavvuf şiirinden de etkilenmiştir. *Rize* başlıklı şiirin son iki dizesinde geçen *ete kemiğe bürünmek (ete kemiğe bürünür bir gün/yürür bu kan, kurulur zaman)* (s.122) ifadesi Yunus'un;

Ete kemiğe büründüm
Yunus diye göründüm

dizelerine bir telmihtir. Bu ise, her şeyin Allah'ın bir parçası olduğu fikrine ulaşır.

Yunus Emre, Arif Ay'ın şiir kaynaklarından bir tanesini oluşturur. Bu yüzden Yunus'a ait bazı dizeleri de kullanmayı ihmal etmez. *Duruşma* başlıklı şiirin son dizeleri;

“mal sahibi
mülk sahibi
hani bunun
ilk sahibi” (s.146)

yine Yunus'u hatırlatır. Aynı şekilde kökünden uzaklaştırılmış nesil imajının dile getirildiği *Kıyım* başlıklı şiirdeki şu alıntı dizelerle de yine Yunus anılır:

/dağdan kestiler hezenim
bozuldu türlü düzenim
ben bir usanmaz ozanım
derdim vardır inilerim/ (s.93)

Yirmi Yaş Şiirleri kitabının baş kısmında ise Yunus Emre'den alınma bir beyit, epigraf olarak yer alır. Arif Ay, bu tutumuyla bir yandan beslendiği kaynaklara dikkat çekerken diğer yandan okuyucuyu zihinsel bir etkinliğe sevk eder.

Gönül nice dolana mâşûkun bulmayınca

Kimse âşık mı olur gönülsüz kalmayınca (s.295)

Âşık tarzı şiir geleneğinin önde gelen temsilcilerinden biri olan Karacaoğlan, Arif Ay'ın beslendiği kaynaklardan bir diğerini oluşturur. “*Yirmi Yaş Şiirleri*” adlı şiir kitabının başında Karacaoğlan'dan alınma şu dizelere epigraflık olarak yer verilir:

Bulut gökden şişesidir

Yağıp yere düşesidir

İnsanlar dağ meşesidir

Değer balta, budar bir gün (s.293)

2.2. Halk Edebiyatı Ürünlerinden Yansıyan Unsurlar

Ferhat ile Şirin

Aynı şekilde Halk ve Divan edebiyatlarının ortak telmih unsurları olan “*Leyla ile Mecnun*”, “*Ferhat ile Şirin*” aşk hikâyelerine atıflar da Arif Ay'da değişik varyantlarıyla ele alınmıştır. Özellikle de Ferhat, sevgilisine kavuşmak için dağı bile delmeyi göze alması yönüyle gündeme gelir. “*Bedüzzaman*” başlıklı şiirde Sait Nursi'nin inancı uğruna katlandığı çaba Ferhat'ın çabasıyla özdeş tutulur.

sevdanın fetretinden

ferhat dağı kazmada

o dağ ki, yarılır tilloda

deniz dürülür düşünde

bir kıyamet imgesidir

gider gelir boşlukta

elinde “Fütûh'l-Gayb”

dönüp dönüp okumakta

bir ırmak ki

derinden akmakta

sevdanın fetretinden

ferhat dağı kazmada (s.135)

“*Gökyüzü Saatleri*” şiirinde de Ferhat ile Şirin aşk hikâyesine atıfta bulunulur.

derin düşlere dalınca

ölgün ışığında bir gülün

gece uzun bir divit

Turkish Studies

ve bir dağı en güzel yazan
 Ferhad'ın yüređi miydi
 derinde ışıldayan bakraç
 ay vurmuş parmaklarına
 suyun sese

sesin suya dönüřtüđü

kuyulara şirin indi miydi
 eşkıya bir akşamdır aşkları
 ve gece gittikçe derin (s.218-219)

Halk Türküleri ve Maniler

Anonim Halk şiirinin ürünlerinden olan türküler ve maniler de Arif Ay'ın yoğun olmamakla birlikte başvurduğu kaynaklar arasında yer alır. şair bu türlerden, çağrıştırmalar ya da belirli dizelerini doğrudan kullanmak suretiyle süreklilik kazandırır.

Dosyalar adlı şiir kitabı içinde yer alan *Gam Yüku* başlıklı şiirdeki;

“/yine gam yükünün kervanı geldi/” (s.153)

dizesi, Divriđi yöresine ait, kaynağı Nuri Üstünces olan ve Muzaffer Sarısözen tarafından derlenen meşhur halk türküsü⁴nün adına aittir.

şair *Trenin Halleri* başlıklı şiirini değişik Halk türkülerinden alınmış dizelerle süsleyerek gelenekten yararlanma yoluna gider.

trenin –den hali türküler
 “tren gelir hoş gelir”
 “kara tren gelmez m'ola”
 “kara tren gecikir, belki hiç gelmez” der
 bir filmin başı, belki de sonudur
 valizler kadar ağır
 inilir trenden (s.491)

“*Ve Pop*” başlıklı şiirde ise mani havası sezilir.

mendilim kar dolu
 balıklar köye indi

mezarım aynalı
 sevdiğim kız Tanzanyalı

⁴ Yine gam yükünün kervanı geldi / Çekemem bu derdi de yavrum bölek seninle / Eremem Lokman'a çaresiz kaldım / Çekemem bu derdi de yavrum bölek seninle / Bağımıza gazel düştü güz oldu / Geçti bu vakitler anam hemen tez oldu / Derdim bin bir iken bin beş yüz oldu / Çekemem bu derdi de yavrum bölek seninle

*ceviz doldurdum küpe
dağları dizdim ipe*

*mezarda beni yalnız koma
arada gel kefenim yama*

*arabanda ön tekerim
gözlerimden gözlerine
telgraf çekerim*

*evleri güneş boyalı
eteği taksi damalı*

*evleri kış dolu
istanbulla ankaranın arası
bolu sevdiğim bolu (s.347-348)*

3. GELENEĞİN SÜREKLİLİĞİNİ KESİNTİYE UĞRATAN UNSURLAR

Arif Ay'ın şiirlerinde dikkat çeken özelliklerden biri de geleneğin sürekliliğini bozan unsurlara yönelik yapılan eleştirilerdir. Yakın tarihte yaşanan olaylar, değişen hayat şartları, kentin hissettirdiği bunalım, zamanın akışının duyurduğu mazi hasreti bu eleştiriler paralelinde anlatımını bulur. Sorgulamaların arttığı bu bölümlerde şairin duyarlılığı, lirizminden bir şey kaybetmez.

3.1. Yakın Tarihin Sorgulanması

1970'li yıllarda Türk toplumunda yaşanan birtakım olaylar, milletin belleğinde derin izler bırakmıştır. Arif Ay, bu bağlamda yakın tarihi sorgulamaktadır. *Dosyalar* adlı şiir kitabında bu sorgulama geniş bir ifade bulur. Şair, *Dosyalar*'ı şu cümlelerle ifade ediyor:

Yakın tarih, sorgulanması gereken, üstünde düşünülmesi gereken olaylar örgüsüdür. İnanan insanın adım atabilmesi, yarın için bir şeyler tasarlaması, geçmişteki oyunu çok iyi tahlil etmesine bağlıdır. Bana Dosyalar'ı yazdıran bu bilinç oldu... Yakın tarihle ilgili okuduğum kitaplar içinde, beni en çok etkileyen N. Fazıl Kısakürek'in "Son Devrin Din Mazlumlari" oldu. Bu kitap, bir bakıma Dosyalar'ın hammaddesidir. Dosyalar talan edilmiş bir tarihin destanıdır... Dosyalar yazılmakla "dosya" kapanmadı. Bu tarihi sorgu, bu hesaplaşma sürecektir. Ta ki ülkemde, Ortadoğu'da, Afrika'da, Asya'da, tüm yeryüzünde sömürü ve zulüm ortadan kaldırılıncaya dek. (Erdoğan 1998)

Aslına bakılırsa "*Dosyalar*"ı en iyi ifade eden "*Bildiri*" başlıklı şiirde yer alan şu dizelerdir:

Turkish Studies

zulüm adıdır

dosyalar künyesi

suçu: bir uygarlığın katlidir

katlanmış bir dağ

durur içimde (s.157)

Arif Ay yakın tarihi sorgularken, geçmişte yaşanmış olan birtakım acı olayları da halkın gözünde yeniden canlandırma arzusundadır. Daha önce belirtildiği üzere, o, *zulüm bütün yeryüzünden kalkıncaya kadar mücadele* (Kur'an II/193; VIII/39) edeceğini söylüyordu.

Yakın tarihte yaşanan birtakım olayların Türk toplumunun belleğinde yarattığı derin izler, “*Kıyım*” başlıklı şiirde şu dizelerde ifadesini bulur:

başağa durmadan daha

kestiler başları

ah firezli tarlalarım

ah toprağımın uzayıp giden

çoraklığı

gölgesi yok ağaçlarımın

yazım yok ki ağacım olsun

tarihim; yaşam ağacım

o kurtuldu, biz kuruduk.

çünkü biz, gürül gürül

akan ırmakların suyuyduk

ey çocuk sorma nedendir (s.93)

Şair, “*İmler*” şiirinde “*Takrir-i Sükûn*”la kahırlanır.

çobanın buğusu, göğün mavisine karışır

horozun ibiğinde güneş

sabahtır; en erken ve diri güllerle

dolantanır köyü, duvağa durmuş da

sanki evler, topraktan

ve taştan daha suskun

bu yetmezmiş gibi bir de

“takrir-i sükûn”

su soğuk ve kekre

ırmak bu kahrı sürükler bir gün (s.96)

Turkish Studies

İftarsofrası, Bindokuzyüzyüirmialtı, Baskın, Erzurum, Kanın Sorgusu, Bediüzzaman, Engerek başlıklı şiirlerin hepsi yakın tarihin sorgulandığı şiirlerdir. Arif Ay'da bu dönemde yaşanan acı hatıraların çığlıkları ilk bakışta hissedilir.

3.2.Kentte Yaşanan Bunalım

Şiir serüveninde geniş mecraları da dolaşan şair, bu serüvenin ilk halkası olan “*Hıra*”da tam bir kent buhranı içindedir. Şair, kent mahşeri karşısında sığınacak bir yer arar. Bu buhran neticesinde şairin edasında bir öfke ve kızgınlık göze çarpar. Şairdeki çocuk ve çocukluk imgeleri, maziye duyulan bir özlemin sonucudur. İnsanın kendisini yeniden bulması, kendi öz benliğine kavuşması anlamlarını taşır. Aynı zamanda kentin insan ruhunda meydana getirdiği yozlaşma, kirlenmenin sebebidir. Şair bu kirlenmişliği, “*Susku*” başlıklı şiirinde kullandığı “sodom-gomore” imajıyla ortaya koyar. Bilindiği gibi “Sodom ve Gomore” Tevrat'ta adları geçen ve homoseksüellikten dolayı helak edilmiş kentlerin adıdır. Şair, günümüz kirlenmişliğini bu kentlerle özdeşleştirerek dile getirir:

*hangi şehre girdimse
kapıda bekler
sodom-gomore denen kıyamet (s.320).*

Kent mahşerinde boğulan şair, sokaktaki satıcıların kulak tırmalayıcı seslerine bile tahammül edemez. *Sokaklarda Kayboldu Aşk* başlıklı şiirinde kentin sıkıcılığı içinde yaşama aşkının kaybolmasını ele almıştır. Yukarıda da zikredildiği gibi bütün bu sıkıntılar, şairde maziye, özellikle de çocukluk günlerine karşı duyulan özlemi dile getirmektedir. Özlem duygusu, yaşanan annin bunalımından doğar. Çocukluk günlerine duyulan özlem, masumiyete, saflığa işaret eder.

Mavi Koşar Kuşlar başlıklı şiirinde Arif Ay, kent bunalımını panoramik manzaralarla çizdikten sonra, kurtuluşu çocukluğa dönüşte bulur.

*(...)
alıp başımı özümlemesine göğün
girsem diyorum ilkyazına kuşların
tüm yanlarımı kırıp bir bir
işte en büyük armağanım size
çocukluğum bir çocukluğum desem (s.14).*

Artılar başlığı altında yer alan ve tek dörtlükten oluşan *Gök* başlıklı şiirinde de betonlaşmadan bunalmış bir insanın köye dönme arzusu iyiden iyiye sezilir.

*şimdi neden yok
kentlerde
köylerdeki
derin gök (s.228).*

Kent bunalımının insan ruhunda oluşturduğu onulmaz yaralar, şairi çevresiyle bitmek bilmez bir mücadele içine sokar. Şair bu ortamdan kaynaklanan sevgisizliğini, sevgiye olan özlemini *Sucul* şiirinde çarpıcı bir biçimde dile getirir:

saçların hangi ülkenin ırmaklarında ıslanır

Turkish Studies

*ikindi gölgesi oralarda da uzun mu
oralarda da seven horlanır
sevilen vurulur mu (s.16).*

Şair, bu dizeleriyle sevgisizliğin hüküm sürdüğü bir dünyada katıksız bir sevgiye olan özlemini dillendirir.

3.3. Zamanın Akışı ve Maziye Duyulan Hasret

İnsan bir ırmakta iki kere yıkanamaz

Heraklit

*Bugün yıkandığın ırmak yarına kalmayacak. Sen çünkü
“sen” değilsin artık. Çünkü “sen”i zamanın nehri götürdü.*

Heraklit

Zaman, tüm dönemlerin üzerinde en çok söz söylenen, en çok tartışılan kavramların başında gelir. Zaman acımasızlığı yönüyle Arif Ay'ın şiirinde de yankısını bulur. İnsan zaman karşısında yok olmaya mahkûmdur. Bu anlamda zaman, insan ömrünün törpüsüdür. Törpüledikçe törpüler ömrü. Arif Ay'ın *Bir Öğle Az Mı* şiirinde zaman, insanda iz bırakan bir çılgin olarak değerlendirilir.

*balkondan düşmüyor kâğıt
çılgın bir zamanın izi
dönüp dönüp çarpan kendini
korkunçtur boşlukta olmak (s.20).*

Artılar başlığı altında yer alan *Mişli-Geçmiş* şiirinde de mazi hasreti vardır.

*boşa değil
zamanın durduğu
saatlerin yanılıp kaldığı (s.230).*

Sonuç

Ona yakın şiir kitabıyla edebiyat çevresinde isminden söz ettirmiş bir şair olarak Arif Ay, köklü bir geçmişe sahip olan ve büyük ölçüde İslam kültür ve medeniyeti etkisinde şekillenen Divan edebiyatı ve Halk edebiyatı gibi iki büyük kaynaktan yararlanarak kendi şiirini oluşturur. Bu oluşumda Yunus Emre ve Karacaoğlan gibi isimler ilk yapı taşları olarak dikkat çekerler. Bu bakımdan Arif Ay'ın şiiri, Divan ve Halk edebiyatı gibi köklü iki geleneğin renginden ve kokusundan önemli ölçüde izler taşır. Şair şiirlerinin büyük bir çoğunluğunda halk şiirinin dize yapısı ile serbest şiirin iç ahengini başarılı bir biçimde bağdaştırır. Her türlü süsten uzak, yalın bir dil kullanımının dikkat çektiği bu şiirler aynı zamanda, Tekke şirinin duru söyleyişinden ve anlamsal derinliğinden de izler taşır. Sonuçta, gelenekten yararlanan bir şair olarak Arif Ay'ın geleneği şekilden ziyade, duygu ve düşünce planında ele aldığı ve şiirlerinin baştan sona geleneğin izlerini taşıdığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ARMAĞAN, Mustafa (1992), *Gelenek*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- AY, Arif (1993), “Başlıksız”, *Yedi İklim*, Cilt 5, S. 41, s.78.
- AY, Arif (2006), *Güne Doğan Koşu -Toplu Şiirler- (1974–2006)*, Ankara, Hece Yayınları.
- AYVAZOĞLU, Beşir (1989), *İslâm Estetiği ve İnsan*, İstanbul.
- DEMİRBAĞ, Ömer (2011), *Kadı Burhânettın ve Şiiri*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- ERDOĞAN, Mehmet (1998), “Söyleşi”, *Ayane*, Ocak.
- EROĞLU, Ebubekir (1993), *Modern Türk Şiirinin Doğası*, YKY., İstanbul.
- ERSOY, Mehmet Akif (2011), *Safahat (Birinci Kitap)*, Hazırlayan: Fazıl Gökçek, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- KOMİSYON (2003), *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul, YKY, s.147–148.
- GENÇ, Mehmet (1989), “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, *Sosyoloji Dergisi*, 1, 1988–1989, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, , s.180.
- KUR'AN II / 193; VIII / 39.
- MACİT, Muhsin (1996), *Gelenekten Geleceğe*, Akçağ Yay., Ankara, s.13.
- MACİT, Muhsin (2004), “Metinler Arası İlişkiler Çerçevesinde Gelenek”, *Edebiyat İlmi ve Problemleri Sempozyumu*, Gazi Sosyal Bilimler Araştırma ve Geliştirme Derneği, (23-25 Eylül 2003), Ankara, s.203.